

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ І ЇХ ВПЛИВ НА ВТІЛЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ У НАЦІОНАЛЬНУ ЗАКОНОДАВЧУ Й ПРАВОЗАСТОСОВНУ ПРАКТИКУ

Микола Козюбра (Україна)

Імплементация європейських правових стандартів у механізм правового регулювання значною, якщо не вирішальною мірою залежить від стану національної правової системи й обраних нею цивілізаційно-ціннісних орієнтирів.

На жаль, доводиться констатувати, що протягом 22 років своєї незалежності Україна у своєму цивілізаційному виборі остаточно так і не визначилася, незважаючи на задекларованість незмінності її євроінтеграційного курсу в Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 01.07.2010 р. і на недавню заяву Президента України В.Ф.Януковича, що «ЄС — цивілізаційно-історичний вибір України»¹. Більше того, інколи складається враження, що навіть у вищих ешелонах української влади єдності поглядів на це питання немає. Саме так, як на мене, треба розцінювати слова Голови Верховної Ради України В.В.Рибачака, що «багатовекторність — історична місія України» і це, мовляв, «слід чесно визнати й не прикриватися подвійними стандартами»².

Не можна сказати, що така позиція не має певної підтримки в суспільній свідомості. Проте випускається з виду (чи, можливо, ігнорується свідомо) той незаперечний факт, що цивілізаційної «багатовекторності», як «історичної місії», не може бути за визначенням. Цивілізація — це не економічна категорія, де різновекторність загалом допустима (і то в певних межах), а, за висловом одного з фундаторів цивілізаційної теорії російського соціолога й ідеолога панславизму М.Я. Данилевського, «культурно-історичний тип». В основі виділення цивілізацій лежать такі критерії, як фундаментальні принципи життя народів, їх соціальної організації, культурна своєрідність, особливості ціннісних орієнтирів, менталітету тощо.

Економічні відносини між державами не можуть не враховувати цих цивілізаційних властивостей.

Як слушно зауважив відомий вітчизняний економіст О.Пасхавер, економіка не є нейтральною до цінностей. Економічні розрахунки переваг того чи іншого вектора економічного розвитку не мають сенсу, якщо в державах діють різні позаекономічні чинники (політичні, соціальні, культурні, моральні, ментальні тощо)³. Тому визначальними для будь-якої країни, яка стала на шлях незалежності, є вибір цивілізаційних орієнтирів, зокрема у сфері правових цінностей.

Для колишніх соціалістичних країн Центральної Європи вирішення цього питання не становило особливих труднощів. Без будь-яких вагань вони поступово позбуваються ознак тимчасово нав'язаної їм псевдосоціалістичної правової системи й повертаються (або вже повернулися) у звичне для них лоно сім'ї континентального права, що цілком відповідає закономірному процесу продовження їхньої правової ідентичності.

Набагато складнішим виявилось вирішення цього питання для пострадянських країн, зокрема для Росії, Білорусі й України. Після короткого періоду «європеїзації» Росії, який втілювався у її приєднанні до регіональних європейських організацій (насамперед, до Ради Європи), які уособлюють євроатлантичні цінності, у наближенні до цих цінностей Конституції Російської Федерації тощо, серед її гуманітарної еліти, у тому числі серед правознавців, знову активізувалися ідеї сформульованої у 20-30 рр. минулого століття концепції євразійства.

Без перебільшення можна констатувати, що євразійство — це суто російська філософська школа. Вона сформована в російському емігрантському середовищі зусиллями таких відомих теоретиків, як М. Трубецької, П. Савицький, М. Алексєєв, П. Сувчинський, В. Фроловський, В. Ільїн та ін., а поширення її програмних положень, викладених, зокрема, у виданій 1926 року брошурі «Євразійство. Досвід систематичного викладу», також обмежувалося цим середовищем. Створення осередків школи в столицях європейських держав (Празі, Софії, Варшаві, Белграді, Брюсселі) чи навіть у Китаї (Харбін) не може вводити в оману: це були місця найбільшого скупчення (найбільших колоній) російських емігрантів. Сама ж ідеологія євразійства була пов'язана виключно з Росією.

Визначаючи територію Росії як Євразію, творці й прихильники цієї школи намагалися обґрунтувати природну географічну й культурну самотність російської (підкреслено мною — М.К.) цивілізації, яка ґрунтується на усвідомленому синтезі «Європи» і «Азії». Проте в цьому синтезі явно переважали не європейські цінності. Для євразійців виявилися чужими уявлення про природні, невідчужувані права й свободи людини; вони фактично відкидали такі засади європейської (євроатлантичної) цивілізації, як демократія, політичний плюралізм, розподіл влади, верховенство права, недоторканість власності тощо, закликаючи до прийняття тих цінностей, які складають основу східних культур — колективізму, державоцентризму, пріоритету обов'язків перед індивідуальними правами тощо.

На перший погляд здавалося, що концепція євразійства — це своєрідна негативна реакція на поширений у той час жорсткий європоцентризм, в основі якого лежало політичне й культурне домінування Заходу, цивілізація якого подавалася як вершина еволюції людства, універсальна форма правильного життя. Однак насправді поєднати цінності Заходу й Сходу, як це дещо пізніше загалом успішно зробили в Японії, Тайвані, Південній Кореї, прихильникам концепції євразійства так і не вдалося. По суті, концепція стала апологетом і натхненником російського націоналізму й імперських амбіцій Росії. Про це свідчить, зокрема, ставлення євразійців до більшовизму, ідеологія якого ними якщо й не сприймалася повністю, то, принаймні, категорично не заперечувалася. Їхні сподівання зводилися лише до того, що більшовизм врешті відмовиться від західного марксизму, стане більш «російським» і «православним» і

почне здійснювати політику в більш національному дусі, відновивши втрачену сутність російської держави й культури⁴.

Більшовизмом же ідеї євразійства офіційно не визнавалися не стільки тому, що су-перечили його духу, а, радше, з огляду на їх «білоемігрантське» походження: до «білоемігрантів» комуністи ставилися, як відомо, вороже. Фактично ж, соціалізм у його російській інтерпретації виявився досить близьким до ідей євразійства, які ґрунтувалися на російській культурній ідентичності (ментальності).

Тому не дивно, що в нинішній пострадянській Росії з її схильністю до реанімації величч колишньої наддержави, із радянською ностальгією і з уже побудованою жорсткою владною вертикаллю ідеї євразійства набули нового звучання. Щоправда, тепер концепція євразійства вже не обмежується Росією, а претендує на геополітичну масштабність, апелюючи до ірраціональної доленосної місії євразійського простору й особливої історичної ролі в ньому Росії.

Найвідомішим представником новітнього геополітичного євразійства є російський «консервативний теоретик» Олександр Дугін, який, на відміну від марксизму й лібералізму, вирішальною для людського існування у яких є «економічна ідеологія», її основою вважає «географію й простір..., які виступають як головні фактори людського буття, що організують навколо себе всі інші сторони існування»⁵, у тому числі, культурний простір. Він, зокрема, зазначає, що євразійські культури зберігають елементи традиційного суспільства, що обумовлює їх істотну відмінність від західноєвропейської чи трансатлантичної культури, і робить висновок, що євразійство є протилежністю, антитезою атлантизму, конкурує з «західництвом» і є йому альтернативою»⁶.

За останні два з половиною десятиріччя в Росії опубліковано немало праць, у яких розглядається як історія виникнення євразійства, його стан і перспективи розвитку, так і окремі аспекти євразійства. По суті, воно стало «основою пострадянського антиєвропізму»⁷.

Не залишилися осторонь ренесансу євразійства і представники російської юридичної науки. Про популярність ідей євразійства серед значної частини російських правознавців свідчать не тільки виділення ними серед основних правових сімей сучасності особливої євразійської правової сім'ї, але й зростання кількості публікацій, які прямо чи опосередковано досліджують це питання, дедалі активніше введення концепції євразійської правової сім'ї до підручників і навчальних посібників загальної теорії держави і права (так, за радянською традицією, загальнотеоретична юридична наука іменується до цього часу), які видаються в Російській Федерації.

Заради справедливості не можна не відзначити, що навіть у Росії конструювання концепції євразійської (або в дещо іншому варіанті — східнослов'янської) правової сім'ї підтримують не всі правознавці. Як зазначав свого часу один із старійшин радянської юридичної науки професор О.В. Міцкевич, заклики «йти своїм шляхом», повертаючись, зокрема, до правової системи держав східнослов'янської культури або ж конструюючи особливу євразійську сім'ю правових систем, є малоперспективними, позаяк, обстоюючи «самобутній» розвиток права без орієнтації на міжнародний досвід, Росія ризикує знову (як це було порівняно недавно) опинитися в міжнародній ізоляції⁸. Ця слушна думка авторитетного вченого-теоретика права радянських часів не набула поширення серед російських правознавців навіть у перше десятиріччя існування самостійної російської правової системи, коли сподівання на євроінтеграційні процеси в Росії ще зберігалися. Тим важче розраховувати на широку підтримку цієї думки в сьогоденній Росії, хоча окремі обережні сумніви щодо перспектив вирішення традиційної для Росії дилеми «влитися в романо-германську сім'ю чи створити нову, автономну євразійську сім'ю» висловлюються й сучасними російськими правознавцями⁹.

Якби суперечки між євразійцями і євроатлантистами відносно стратегії розвитку національних правових систем замикалися суто Росією й стосувалися тільки її право-

вої системи, на них, можливо, детально й не варто було б зупинятися. Проте прибічники особливого шляху розвитку національної правової системи є і в Україні. Концепцію євразійської правової сім'ї, до якої входять національні правові системи Росії, України й Білорусі, продовжує обстоювати вже багато років відомий український теоретик права Ю.М.Оборотов¹⁰. Палким прихильником євразійської (східнослов'янської) традиції правового регулювання є колишній завідувач кафедри конституційного й міжнародного права Таврійського національного університету ім. В.І.Вернадського, а згодом кафедри теорії та історії держави і права Київського національного університету ім. Т.Шевченка проф. В.Є.Рубаник (зараз працює в Росії)¹¹. Схильні відносити до євразійської правової сім'ї чи до «міжцивілізаційних феноменів» правову систему України або окремі її елементи і деякі інші вітчизняні правознавці й філософи¹².

Дещо знизилася наукова увага до реанімації «слов'янської правової сім'ї», яка підтримувалася свого часу Н.М.Оніщенко¹³. Обґрунтування її особливостей, на відміну від євразійської, було започатковане, як відомо, ще на самому початку ХХ століття А.Ейсманом, проте не зустріло особливої підтримки через некоректність критеріїв. Сьогодні підстав для виділення «слов'янської правової сім'ї» не побільшало, а, навпаки, поменшало, оскільки стало очевидним, що слов'яни становлять єдину просторову й мовну групу, але не є єдиною культурною групою. У культурно-історичному і в культурно-політичному аспектах вони дуже різні. Але в окремих сучасних роботах (зокрема в дисертаційних дослідженнях) продовжується пошук спільних рис, характерних для правових культур і права слов'янських народів¹⁴.

При обґрунтуванні євразійської правової сім'ї основна увага зосереджується на визначальних для євразійства категоріях «географія і простір» або ж на так званому «місцерозвитку».

Правильно зазначаючи, що «місцерозвитку» для України «історично задане і не дає нам вибору, оскільки його соціально-історичне середовище і зайнята територія... реально існують, тому постановка питання про європейський вибір (очевидно в плані географічно-просторовому — М.К.) є ілюзорною»¹⁵, Ю.М.Оборотов, тим не менше, розглядає категорію «місцерозвитку» базовою для формування й збереження релігійних, культурних, економічних, політичних, правових й інших особливостей країни. На підтвердження своєї позиції він посилається на дослідження американського вченого Дж. Даймонда, за яким географія, топографія, клімат, океанські течії й малюнок берегової лінії впливають на розвиток різних суспільств не взагалі, а конкретним чином¹⁶. Звернення до категорії «місцерозвиток» дає можливість, на думку Ю.М.Оборотова, «повною мірою використати географічні й історичні начала існування сучасної України»¹⁷, у тому числі її правової системи.

Культура, згідно з Ю.М.Оборотовим, є належність «місцерозвитку». «Своєрідність українського місцерозвитку має специфічний характер, відрізняє його як від романо-германського місцерозвитку, з одного боку, так і російського місцерозвитку — з другого»¹⁸.

Здавалося б, напрошується висновок, що унікальність «місцерозвитку» України обумовлює (чи має обумовлювати) культурну неповторність України (тобто особливий стиль її культури). Проте, за Ю.М.Оборотовим, «цілком безперечно («совершенно определенно») можна констатувати культурну близькість України і Росії, яка якраз і вводить на їх належність до єдиної цивілізації, що іменується євразійською»¹⁹.

Тому, як вважає Ю.М.Оборотов, «не повинна викликати сумнівів відповідь на питання, чи уособлює Україна особливу цивілізаційну ідентичність, чи вона має набувати (підкреслено мною — М.К.) її стосовно європейської цивілізації»²⁰. Цивілізаційна ідентичність України, — продовжує автор, — «це її право бути не схожою на Західну Європу, з огляду на наявність у неї своєї спадщини і традиції, мети і призначення, мен-

Археологічні й писемні джерела, зокрема пам'ятки правової культури Київської Русі, свідчать, що її правова система формувалася й функціонувала на основі власного, доволі самобутнього звичаєвого права, яке не тільки «вписувалося» в загальні правові тенденції тогочасної Європи, але й у деяких відношеннях навіть випереджало її. Це переконливо підтверджує текст найвизначнішої правової пам'ятки Київської Русі — «Руської правди». Її зміст складають переважно стародавні українські (руські) звичаї, які увійшли до «Руської правди» безпосередньо або у формі так званих «уставів» і «уроків» руських князів, які у своїй законодавчій діяльності базувалися, власне, на народних звичаях; деякі ж звичаї увійшли до «Руської правди» разом із судовими рішеннями, які були занесені туди її укладачами²⁶.

На відміну від багатьох аналогічних європейських правових пам'яток, «Руська правда» не передбачала смертної кари навіть за найтяжчі злочини, зокрема, за вбивство, членушкодницьких покарань, натомість запроваджувала складну систему грошових угод за широкий спектр злочинів. Кровна помста, хоча й допускалася за часів Ярослава Мудрого, проте незабаром була заборонена його синами.

«Руська правда» фактично стояла на сторожі таких загальноєвропейських цінностей, як право власності (хоча сам термін «право власності» у ній не вживався), що сприяло високому рівню розвитку зобов'язального права — важливої ознаки свободи індивідуального підприємництва. Досить прогресивним для тієї доби було в Київській Русі правове становище жінки, особливо майнове, а покарання за вбивство жінки було таким же, як і за вбивство чоловіка.

Відзеркалюючи рівень розвитку національної і європейської правової культури тієї епохи, упорядники «Руської правди» мали чисто прагматичні цілі — озброїти тогочасних суддів цивілізованими засобами вирішення конфліктів на підставі чинного права й дати можливість сторонам захищати свої права таким же цивілізованим способом — у суді, а не за допомогою «кулачного права». Така прагматична спрямованість була характерною для всіх визначних правових пам'яток тогочасної Європи. Не дивно, що «Руська правда» набагато пережила Київську Русь і мала помітний вплив на законодавство інших країн, зокрема, Московської держави, Польщі, Литви²⁷, особливо під час кодифікаційних робіт XVI-XVII ст. Законодавчі акти зарубіжних країн і практика їх застосування впливали на розвиток українського права не менш інтенсивно.

Утім, цей вплив до 988 року, тобто до прийняття Київською Руссю християнства, був порівняно незначним і переважно одновекторним — західноєвропейським. Питання співвідношення Заходу й Сходу не стояло, а актуалізувалося лише у зв'язку з поширенням на Київську Русь християнства східного обряду (православ'я), яке, як відомо, пов'язане з Візантією.

Християнізація Русі призвела до якісних перетворень у багатьох сферах суспільного життя, сприяла розвитку писемності, літератури, мистецтва, архітектури тощо. Візантійська правова культура мала також вплив на формування правової культури й права Русі—України. Проте такий вплив не варто перебільшувати, як це часто трапляється у літературі, зокрема у вітчизняній, тим паче, порівнювати його з впливом візантійського мистецтва й архітектури²⁸.

По-перше, до запровадження християнства на території Київської Русі уже діяла самобутня система місцевого звичаєвого права, яка в силу консервативності, властивій звичаям взагалі, вперто опиралася чужорідному правовому впливу. Як, до речі, далеко не просто входило у свідомість тогочасного простого люду й саме християнство.

По-друге, навряд чи є підстави беззастережно вважати «візантійське право... однією з найяскравіших сторін візантійської культури»²⁹. Те, що узвичаєно іменувати «візантійським правом», насправді було надзвичайно суперечливим синтезом ідеологічних догм, які виправдовували тиранію й насильство над людьми в ім'я самодержавної вла-

ди, і досить розвинених і благопристойних юридичних форм. Не можна не погодитися з С.С.Алексєєвим, що «візантійське право», спираючись на догми православ'я, з боку своїх зовнішніх форм відзначається розкішністю й прикрашанням, дивовижною здатністю створювати видимість. Причому видимість у чомусь престижному, що сприйняло, зокрема, величні досягнення світового шедевру, зафіксованого у Візантії, — пізньоримської юриспруденції. І водночас право, яке під таким фасадом розкоші, престижної видимості відкриває простір тиранічній владі азіатсько-теократичного типу з химерно-ієзуїтськими способами владарювання, насильством, інтригами, всевладним «двором», підклимовою боротьбою еліт, застосуванням методу війни проти непокірних тощо³⁰, тобто явищу, яке одержало історичну назву «візантизм».

Такі властивості візантійського права не могли не позначитися на його впливі на правову систему Київської Русі, а вплив цей був далеко неоднозначним. З одного боку, Візантійська імперія, яка позиціонувала себе як наступниця Римської імперії, намагалася будувати правову систему на правовому фундаменті своєї попередниці — римському праві. Яскравим підтвердженням є систематизація права в VI ст. н.е., яка увійшла в історію під назвою «систематизації Юстиніана» — найвидатніша віха розвитку пізньоримського права.

Долучившись після прийняття християнства до інтенсивних контактів із Візантією, зокрема, з візантійською правовою культурою, Київська Русь, хоч і опосередковано, через правову систему Візантії, продовжувала зберігати й розвивати свою європейську правову традицію. У вітчизняній літературі цілком слушно зауважується, що, якщо на духовно-культурну традицію України-Русі після прийняття християнства вплинув візантійський Схід, то на правові структури — латинський Захід із визначальною роллю рецепованого римського права³¹.

Проте, з іншого боку, візантійський тип рецепції римського права (його виділяє серед інших типів провідний вітчизняний дослідник римського права Є.О.Харитонов) також має ознаки згадуваної «престижної видимості». Рецепція, хоч і здійснювалася на матеріалах першоджерел, проте без глибоких досліджень принципів римського права і їх проникнення в суспільну правосвідомість. Характерними рисами рецепції були обмеження її філософських підвалин ортодоксальним християнським вченням (православ'ям), організація рецепції за ініціативою «зверху», надання переваги формі перед сутністю тощо³². Ці риси візантійської правової культури негативно позначилися не тільки й навіть не стільки на правовій системі Київської Русі у зв'язку з її порівняно швидким розпадом, скільки на наступних етапах розвитку права на українських землях, хоча вплив «візантизму» здійснювався вже не з території Візантії, яка також припинила своє існування, а з інших територій, про що йтиметься трохи далі.

В епоху ж Київської держави візантійське право поширювало свій вплив переважно на церковне канонічне право Русі, яке сприяло становленню могутньої й розгалуженої церковної організації, і на ті галузі й інститути права, які мали безпосереднє відношення до церковної юрисдикції³³. Що ж до впливу візантійського права загалом, то він обмежувався здебільшого тим його аспектом, який стосується досягнень юридичної форми, успадкованої від римської юриспруденції. Про це свідчить хоча б те, що навіть текст «Руської правди» за своїм змістом мало вказує на візантійське джерело. Водночас численні особливості покарань, про які згадувалося вище, мають аналогії з франкським і англосаксонським правом³⁴.

Після розпаду Київської Русі землі сучасної України й надалі зазнавали більшого впливу європейської цивілізації порівняно з Московською державою, яка, з огляду на об'єктивні історичні обставини, виявилася більш придатною для сприйняття «візантизму», зокрема тих рис «престижної видимості права», про які йшлося раніше. Знаходячись в оточенні неправославних, до того ж недружніх держав, Московія вкрай жорстко

ставилася до тих, які зазіхали на православ'я. Це стимулювало інтеграцію «візантизму» в ієрархічну структуру владної вертикалі. Церква дедалі більше ставилася на службу політичній владі, а одним із її головних завдань стало нав'язування в державі єдиної догми, що врешті призвело до припинення розвитку релігійних ідей і до набуття православної церквою рис, які дали підстави іменувати її ортодоксальною.

Небезпека втрати держави спонукала до її жорсткої централізації, до посилення державного контролю над усіма сферами суспільного життя, до утвердження пріоритетності державного начала над індивідуальними інтересами й до формування «культу» держави — «державна — це все, людина — ніщо». Утвердженню цієї традиції Московської держави сприяло, як це не дивно, на перший погляд, двохсотрічне монголо-татарське іго. Відомий російський історик М.М.Карамзін безпідставно стверджував, що «Москва... зобов'язана своєю величністю ханам»³⁵. На територіях же, які складають сучасну Україну, монголо-татарське іго в силу об'єктивних причин не мало того впливу, який воно мало на землі Московської держави.

Право українських земель, які входили до складу Польщі й Литовсько-Руської держави, зазнало запозичень принципів і ідей польського й литовського права, проте ці запозичення не змінювали правової ідентифікації українців, оскільки право як Польщі, так і Литви, на відміну від Росії, було орієнтоване на європейське, давньоримське право, тобто на євроатлантичну правову культуру.

Отже, «євразійська» культура історично чужа для України, вона фактично нав'язана їй під час трьохсотрічного перебування більшої частини України в складі Росії, коли населення змушене було «жити всупереч своїм глибинним архетипам — індивідуалізму, господарській заповзятості, наявності індивідуальних цінностей, рухливості етичних і юридичних норм»³⁶. Проте сильний геополітичний вплив Росії не зміг змінити «наскрізності» цих архетипів, яка ставала особливо помітною в періоди боротьби українського народу за незалежність і створення своєї держави, коли європейські цінності явно переважали ідеологічні постулати «візантизму» й «євразійства», набуваючи свого офіційного вираження в конституціях або в їх проектах. Незаперечним підтвердженням є «Пакти і конституції законів та вольностей Війська запорозького» 1610 р., які називають Конституцією Пилипа Орлика, яка за своїми ідеями, демократичними засадами, змістом знаходилася на рівні, а інколи й випереджала суспільну думку тогочасної Європи, «Проект основаній устава українського общества «Вольный Союз» — «Вільна Спілка» М.Драгоманова, проект «Основного Закону Самостійної України» М.Міхновського, Конституцію УНР, Конституцію ЗУНР та ін.

Не можна не зважати, що українська правова система розвивалася під сильним впливом пізньоримського права й інших джерел, властивих системам євроатлантичної культури, навіть за умов домінуючого геополітичного впливу Росії, про що свідчить, наприклад, звід (кодекс) 1743 р. «Права, за якими судиться малоросійський народ», який на багато порядків перевищив тогочасну феодальну російську систему права³⁷.

Крім того, слід враховувати, що значна частина сучасної України (Західна Україна) входила не до складу Російської імперії, а до складу держав євроатлантичної орієнтації, отже, перебувала під домінуючим геополітичним і культурним впливом цієї цивілізації. Тому євроатлантичні цінності населення цієї частини України не встигли деформуватися за короткий період перебування у складі СРСР, про що свідчать окремі соціологічні дослідження.

Але історична доля України склалася так, що було б перебільшенням говорити про її нинішню цивілізаційну однорідність. Очевидно, має рацію автор резонансної книги «Зіткнення цивілізацій», професор Гарвардського університету С.Хантінгтон, який відносить Україну до так званих «розколотих країн», тобто до країн, у яких великі групи населення світоглядом і культурою пов'язують себе з різними геополітичними центрами й

різними цивілізаціями. Інша річ, чи дає це підстави проводити географічний кордон між цими групами населення, як це робить той же С.Хантінгтон і чимало інших зарубіжних (зокрема російських) і вітчизняних науковців. Різні автори цей кордон позначають по-різному — по Дніпру, по лінії поширення магдебурзького права (а воно доходило майже до Харкова), по лінії Молотова — Рібентропа, по кордонах колишньої Київської Русі тощо.

Як на мене, встановити якусь чітку розмежувальну територіальну лінію між названими групами населення навряд чи можливо. «Кордони», хоч і існують, проте вони розмиті, перефразовуючи слова професора Преображенського з відомого твору М.Булгакова «Собаке серце», можна сказати, що «існують більше в головах людей», аніж у географічному просторі.

Як свідчать соціологічні дослідження, на Сході й на Півдні України є досить багато громадян, які бачать майбутнє України в Європейському Союзі. Але в західних і центральних областях України є люди — громадяни України, які тяжіють у соціокультурному плані до Росії і євразійства, хоча їх, порівняно зі східними регіонами, значно менше.

Тобто значні соціокультурні відмінності між великими соціальними групами населення України, зумовлені «зіткненням цивілізацій», дійсно існують. І їх коріння слід шукати не тільки в радянському періоді нашої історії, як це часто трапляється, а в набагато глибших її пластах — перебування земель України в складі імперій з різною цивілізаційною орієнтацією. На землях України, які входили переважно до складу Австро-Угорської імперії (а це передусім західні землі), діяла європейська модель праворегулювання, і великий вплив на правову культуру населення мали ідеї Просвітництва про природні права людини, про цінності кожного індивіда, про його автономність щодо держави тощо. На землях же, які входили до складу Російської імперії, правова культура населення, хоча й мала, як це випливає із раніше сказаного, спільне історичне підґрунтя із західною моделлю, проте через вплив політичних і соціальних факторів і правової практики Росії набула рис, властивих російській правовій культурі³⁸.

На жаль, ці риси здебільшого негативні; і одна з головних — правовий нігілізм. На відміну від Заходу, правові традиції якого формувалися на уявленнях про право як про визначну культурну цінність, у Росії право ніколи не визнавалося складовою частиною культури. Як зазначав свого часу американський дослідник суспільної думки Росії А.Валицький, праву в ній з усіх культурних цінностей найбільш не поталанило. «Воно заперечувалося з найрізноманітніших причин: в ім'я самодержавства або анархії, в ім'я Христа або Маркса, в ім'я вищих духовних цінностей або матеріальної рівності»³⁹. Історія Росії свідчить, що вона завжди надавала перевагу суспільному порядку, заснованому не на юридичних, а на моральних засадах, на монархістському патерналізмі, на християнських ідеалах соборності. Причому особливо сильний антиюридизм був властивий ідеології слов'янофільства, яка якраз і відображала одвічний дефіцит права, властивий російському суспільству й російській державі, і, водночас, виправдовувала його⁴⁰.

Важко не погодитися з одним із найактивніших прихильників самостійної слов'янської гілки цивілізації й слов'янської правової сім'ї в пострадянській Росії В.М.Синюковим, що «соціалізм став виключно закономірною для Росії... нішею, у якій змогла зберегтися, вижити і врешті взяти верх тенденція до культурної ідентичності», оскільки «соціалізм сам по собі найбільш близький... російській ментальності»⁴¹.

Упродовж тривалого часу право в суспільстві «реального соціалізму» всіляко при-нижувалося. Його радше терпіли як необхідну декоративну прикрасу, формальний атрибут, респектабельний фасад, властивий будь-якій «благопристойній» державі, що цілком відповідає концепції «візантизму». І хоча в радянській теорії права, особливо в останні два десятиліття існування СРСР, погляди на право набули очевидного західного відтінку, на юридичну практику вони майже не впливали. Всеохоплюючий контроль дер-

жави над особистістю, пріоритет «колективістських», а насправді державних інтересів над інтересами окремої людини, нехтування її громадянськими й політичними правами і свободами — такими були «правові» реалії «реального соціалізму». Як тільки країна спробувала відмовлятися від тоталітарних методів правління й стати на шлях правової держави, тільки-но люди дістали можливість користуватися правами й свободами, — писав відомий теоретик права і компаративіст В.О.Туманов, — відразу ж давався взнаки низький рівень правової культури суспільства, зневага до права, його нехтування. Правовий нігілізм при затребуваному праві виявився куди помітнішим, ніж при праві незатребуваному»⁴².

То чи варто Україні, як, до речі, і Росії, яка продовжує декларувати курс на оновлення, ідентифікувати себе з такою, повторюю, традиційною для неї, правовою культурою?

Складний симбіоз нормативного матеріалу неоднорідної природи й геоправової спрямованості, переплетення різних типів правової культури на території сучасної України в попередні історичні епохи наклали помітний відбиток на національну українську правову систему. Вона сьогодні є досить суперечливою і різновекторною, тому її не можна беззастережно віднести до певної правової сім'ї. Це істотно ускладнює процес імплементації європейських правових цінностей і стандартів. Офіційне сприйняття європейських стандартів прав людини шляхом їх фіксації в Конституції України (тут вона, за висновками європейських експертів, є однією з найкращих конституцій) не перетворило їх на частину культури й ментальності, навіть, здавалося б, найактивнішої частини народу, яка претендує іменуватися політичною елітою. Права людини все ще не вписалися в конкретні політичні й соціальні умови нашої країни, вони залишаються, якщо й не зовсім чужими, то, принаймні, і не визначальними для правосвідомості значної частини населення.

Це одна з вирішальних причин різкого погіршення стану з дотриманням і забезпеченням прав людини в Україні, яке ми спостерігаємо нині. Влада послідовно й неухильно «сповзає» до жорстокого авторитаризму, порушуючи елементарні права громадян на свободу слова, думки, мітингів, демонстрацій, підприємництва, на недоторканність особи, приватність тощо, а населення, на відміну від населення інших країн, за тим переважно спостерігає. Не чути, що дуже прикро, реакції на брутальні протиправні дії влади з боку юридичної спільноти, зокрема численних професійних об'єднань правників. Не виявляє особливої активності й інтелектуальна еліта суспільства.

Цивілізаційна різновекторність виявляється також у ставленні політичного істеблїшменту й значної частини населення України до чинної Конституції й перспектив її удосконалення. Нерідко всі негаразди, які відбуваються нині в суспільстві, зокрема в політичному житті України, політики схильні пояснювати недосконалістю чинного Основного Закону. Звідси надмірна увага до його оновлення, яка вже невдовзі після прийняття Конституції 1996 року набула характеру конституційно-реформаторського буму, який триває донині, і завищені очікування практичної результативності внесених до Конституції змін.

Причини такого конституційного ідеалізму досить неоднорідні. Тут перетнулися, з одного боку, радянський, суто прагматичний підхід до права як до інструменту, знаряддя, засобу втілення в життя політики влади, а з іншого — справді помітне підвищення значення конституційних форм у країнах Заходу і в інтеграційних процесах, які відбуваються нині в Європі й у світі, що дає вагомі підстави переглянути наші традиційні уявлення про «вторинність» правових форм «економічного базису» і дозволяє ставити питання про відносну самостійність правового виміру в історичному процесі поряд із технічним, економічним, політичним, які співіснують у часі.

Тому, не заперечуючи необхідності вдосконалення деяких положень чинної Конституції з врахуванням позитивного досвіду конституційного регулювання зарубіжних країн, європейських і міжнародних стандартів, не варто сподіватися, що після внесення змін до Конституції в країні почнуться швидкі позитивні зміни.

Внесення змін до Конституції — це, хоч і важливий, однак явно недостатній крок до реформування політичної системи й модернізації всієї країни. Навіть найдосконаліша Конституція може так і залишитися декларацією, респектабельним фасадом, якщо її положення не будуть неухильно виконуватися. У своїй не такій і далекій радянській історії Україна це вже проходила. На жаль, сімнадцятирічний досвід після прийняття чинної Конституції не вселяє оптимізму. Нехтування її положеннями, нерідко брутальне, стало характерною рисою вітчизняних можновладців, незалежно від кольорів політичних сил, які вони представляють.

Парадоксально-химерне переплетення конституційного ідеалізму й конституційного нігілізму — це також одна із набутих національних рис цивілізаційної різновекторності історичного розвитку України. Незважаючи на, здавалося б, різну спрямованість цих явищ, вони врешті змикаються, створюючи дві сторони «однієї медалі» — дефіциту політичної й правової культури, деформованої правосвідомості.

Хоч останнім часом у зв'язку з наближенням можливого підписання договору про асоціацію з Європейським Союзом законодавча робота українського парламенту з імплементації європейських стандартів у національну правову систему України дещо активізувалася, проте вона залишається досить млявою й непослідовою. І це не дивно, якщо зважити на нинішній, далекий від згаданих стандартів, стан парламентаризму в Україні. Хоча його становлення на початку незалежності здавалося досить обнадійливим, нині, особливо в останні три роки, роль парламенту як інституту обміну думками, діалогу між парламентською більшістю й меншістю, ефективного інструменту контролю за діяльністю уряду й інструменту прийняття законів, спрямованих на забезпечення інтересів усіх громадян і соціальних груп, а не окремих наближених до влади олігархічних кланів, практично зведена нанівець.

Будь-який діалог між провладною більшістю й опозицією відсутній, закони часто ухвалюються з грубим порушенням встановленої Конституцією процедури — за помахом руки відомого «парламентського диригента», переважно без обговорення навіть доленосних для країни законопроектів. Особливу тривогу викликає помітна тенденція до зростання кількості законів, які суперечать Конституції України за своїм змістом, і найяскравішими прикладами є сумновідомий Закон України «Про засади мовної політики в Україні», нещодавній Закон України «Про всеукраїнський референдум» та ін. По суті заблоковані контрольні повноваження парламенту.

Відновлення парламентаризму в Україні (у тому числі, через поліпшення його регулювання на конституційному рівні) — важлива умова її наближення до європейських цінностей.

Не менш важливою умовою є посилення гарантій незалежності суду, рівень довіри до якого в суспільстві надзвичайно низький, а корумпованість судового корпусу, за даними Міжнародної громадської організації з протидії корупції Transparency International, одна з найвищих серед державних органів і установ.

Закон України «Про судоустрій і статус суддів», який поспіхом, без попередніх широких обговорень у колі вітчизняних фахівців і зарубіжних експертів і, головне, без врахування зауважень Венеціанської комісії, 7 липня 2010 року прийнятий Верховною Радою України, не тільки не призвів до посилення незалежності суду і суддів, але й розширив можливості для політичного й іншого незаконного впливу на суддів, що на практиці поставило їх у ще більшу залежність від законодавчої й виконавчої влади.

Якщо до прийняття Закону України «Про судоустрій і статус суддів» серед багатьох фахівців все ще побутувала думка про можливість проведення судової реформи без внесення змін до Конституції України, то сьогодні практично всі (і науковці, і практики) однакові — без конституційних змін повноцінна судова реформа в Україні неможлива.

Такі зміни мають охоплювати комплекс заходів: вилучення з процесу формування суддівського корпусу політичних органів, які, як свідчить український досвід, не можуть бути політично неупередженими при призначенні й обранні суддів; закріплення в Конституції принципу незмінюваності суддів, як це зафіксовано в конституціях багатьох європейських країн і на що неодноразово звертали увагу зарубіжні експерти, зокрема Венеціанська комісія; реформування передбачених чинною Конституцією процедури й підстав притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності, позбавлення їх імунітету, звільнення суддів з посади для максимальної деполітизації цих процесів; приведення у відповідність із європейськими стандартами порядку формування, функцій і повноважень Вищої ради юстиції тощо.

Чи здатна впоратися з цими завданнями створена при Президентові України Конституційна Асамблея? Перипетії, які відбуваються в ній навколо змін до розділу VII Конституції України, присвяченого правосуддю, дають підстави сумніватися. Конституційна Асамблея фактично усунута від безпосередньої розробки проекту змін до згаданого розділу Конституції. Він розроблений у стінах Адміністрації Президента України, що вже само по собі свідчить, що влада, зокрема Президент, не має наміру втрачати політичний контроль над національною судовою системою. Це підтверджують і певні положення законопроекту, які залишають за Президентом надто великі повноваження у судовій сфері. Хоча ці положення в пояснювальній записці до законопроекту названі «церемоніальними», на практиці, як підтверджує вітчизняний досвід, «церемоніальність» може трактуватися досить широко, тобто так, як у конкретній ситуації диктує політична доцільність.

Глибокого усвідомлення соціальної й правової цінності інституту незалежності суду й суддів сьогодні немає як у верхніх ешелонах влади, так і, на жаль, у значній частини населення України. Незалежність суддів часто продовжує сприйматися як привілей суддівського корпусу, а не як одне з найсуттєвіших надбань європейської, а нині й загальносвітової цивілізації.

Навряд чи варто очікувати істотних змін в утвердженні незалежності суду (навіть за умови внесення прогресивних змін до Конституції України) без зміни менталітету й стилю мислення самих суддів. Намагання впливати на суд, очевидно, завжди будуть, тим більше, з боку української влади з притаманними їй рисами «візантизму». І без спротиву самих суддів такому впливу суд незалежним не стане. А для спротиву потрібні як професіоналізм, так і високі моральні якості суддів, однією з визначальних серед яких мала б стати самоповага суддів, яка нині зустрічається нечасто.

Глибокого реформування вимагають прокуратура, інші правоохоронні органи, органи місцевого самоврядування й багато інших сфер суспільно-політичного й правового життя.

Проте для такого реформування потрібні не декларації, не «створення престижної видимості» й імітація реформ, а трансформація цінностей у свідомості, насамперед у свідомості політичної й інших еліт, наявність у них волі до справжньої зміни реальності. А це залежить від того, чи буде правова система України й надалі знаходитися в полоні цивілізаційної «різновекторності», чи вона таки позбавиться тих вікових нашарувань, які приглушили її європейське коріння, і зробить остаточний і, будемо сподіватися, безповоротний вибір на користь цінностей європейської цивілізації. Причому, як випливає з усього викладеного раніше, має йтися не про набуття правовою системою України но-

вої для неї цивілізаційної ідентичності, як вважає Ю.М. Оборотов, а про закономірний процес продовження її ідентичності, закладеної ще в епоху Київської Русі.

Вибір, попри його нібито «створювану видимість», залишається для України непростим. Як слушно зазначають С.Дацюк і В.Грановський, щоб остаточно визначитися, «треба уявити собі рівень вибору — ми робимо вибір не між США чи Росією (може, через 200 років цих країн не буде взагалі), .. не між Європою й Азією (оскільки суто просторова їхня ізоляція має згодом зникнути), не між атлантизмом і євразійством (оскільки друга концепція не має позитивно усвідомленого єдиного культурного змісту), ми робимо вибір між двома типами культури, двома культурними типами цивілізації, і один із цих типів цивілізації збережеться й через 200 років»⁴³.

Надання переваги першому типу цивілізації — це, по суті, консервація того, що ми маємо сьогодні — наявність більш-менш «благопристойних» юридичних форм, зокрема конституційної теорії й практики юридичної Конституції, які загалом відповідають сучасним надбанням, і величезної прірви між їх положеннями й повсякденною реальністю: домінуванням у ній подвійних стандартів, політичної, бізнесової й корпоративно-кланової доцільності над законом, вибірковим правосуддям, корупцією й владною вседозволеністю за принципом «своїм — все, а ворогам — в'язниця».

Другий же тип цивілізації відкриває можливості для утвердження в Україні таких започаткованих євроатлантичною цивілізацією, а нині — загальнолюдських цінностей, як забезпечення невідчужуваних прав і свобод людини, верховенство права, справедливе правосуддя, розвинені процедури розв'язання суспільних конфліктів і досягнення громадської злагоди тощо.

Вибір на користь євроатлантичних правових цінностей зовсім не перешкоджає й тим більше не скасовує багатовекторності торгових, технічних, зовнішньоекономічних спрямувань України. Більше того, тільки на основі цих цінностей для неї можуть відкритися нові перспективи.

-
1. Виступ Президента України на 18-му Саміті Глав держав Центральної Європи у червні 2013 р. Газета «День», 14-15 червня 2013 р.
  2. Інтерв'ю з Головою Верховної Ради України В.В.Рибакком. Дзеркало тижня. DT.ua, 28 грудня 2012 р.
  3. Газета «День», 17-18 травня 2013 р.
  4. Галушко К., Очікуючи на «російську епоху світової історії». Велика ілюзія Льва Гумільова і витоки новітнього євразійства. Газета «День» 8-9 лютого 2013 року.
  5. Цит. за Галушко К. Вказана стаття.
  6. Див.: Евразийская концепция современного российского государства. «Круглый стол» журнала «Философия права»// Философия права. — 2000. — №2., с.6
  7. Сеидеров В.А. Евразийство — миф XXI века / Вопросы философии. — 2001. — №4, с.49-50

8. Общая теория государства и права. Академический курс в 2-х томах (Под ред. М.Н.Марченко. — М., 1998. Т.2 — С. 139)
9. Саломатин А.Ю. Классификация правовых систем (пространственная схема) Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку. Збірник наукових праць. Одеса, 2013. — с. 66
10. Див.: Оборотов Ю.М. Євразійська правова сім'я : перетворення нашого права. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Конституційне будівництво в Україні: теорія і практика». Ужгород. Закарпаття. 2000., с.196-197; Оборотов Ю.Н. Правовая система Украины и евразийская правовая семья. Актуальные проблемы политики. Зб. наукових праць. Вип.. 9. 2000. — с. 36-42; Оборотов Ю.Н. Традиции и обновление в правовой сфере: вопросы теории (от познания к постижению права). Одесса. Юридическая література. 2002. — с. 160-192; Оборотов Ю.Н. Месторазвитие и цивилизационная принадлежность украинского права. У зб.: Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку. Одеса, 2013. — с. 72-75.
11. Див.: Рубаник В.Е. Византийская, западная и восточнославянская традиции правового регулирования отношений собственности в политико-правовой мысли и законодательной практике. Государство и право., 2005, №2 — с.92-99.
12. Див., наприклад: Павлов С.С. Правові традиції України. Автореф. дис.. канд.. юрид. наук. Одеса., 2010, с.4, Калиновський Ю.Ю.Правосвідомість українського суспільства як соціокультурний феномен: філософсько-правова рефлексія. Автореф. дис.. доктора філос.. наук. Харків, 2010 . — с.15
13. Оніщенко Н.М. Правова система: проблеми теорії. К., 2002. — С.120-121.
14. Див.: Рязанов А.Ю. Слов'янське право і слов'янська правова культура: загальнотеоретичний аспект. Автореф. дис.. канд.. юрид. наук. Одеса, 2013
15. Оборотов Ю.Н. Месторазвитие и цивилизационная принадлежность украинского права. — С. 72
16. Оборотов Ю.Н. Месторазвитие и цивилизационная принадлежность украинского права. — С. 72
17. Там само.
18. Там само. — с.73.
19. Там само.
20. Там само
21. Там само.
22. Оборотов Ю.М. Євразійська правова сім'я : перетворення нашого права. с.196,197;
23. Там само.
24. Оборотов Ю.Н. Месторазвитие и цивилизационная принадлежность украинского права. — С. 73
- * Інколи в літературі вживають для позначення таких цивілізацій термін «транзитна цивілізація» (Див.: Павленко Ю. Східнохристиянська цивілізаційна система та її місце у всесвітньо-історичному процесі. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2001. — №4 — с.47)
25. Дацюк С., Грановський В. Україна: євразійство і атлантизм // День, 1999, 2 вересня. — с.4
26. Толкачова Н. Звичаєве право. Навчальний посібник. К., 2005. — с.285.
27. Див.: Бойко І.Й. Джерела та характерні риси права у Галичині у складі Польського королівства (1387-1569). Львів. 2010. — с. 96, 104, 112 та ін..
28. Див.: Липшиц Е. Право и суд в Византии в IV-VIII вв. Л., 1976. — С.3.
29. Див.: Липшиц Е. Право и суд в Византии в IV-VIII вв. Л., 1976. — С.3.
30. Алексеев С.С. Право на пороге нового тысячелетия. М., 2000. — С.74-75

31. Кармазина М. Україна «між Сходом і Заходом» чи «країна границь». Віче, 1998. №12. — с.118-120.
32. Харитонов Е.О. Римское право и европейские правовые системы. Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку. О., 2013. С. 70-71.
33. Цветкова Ю. Деякі приклади візантійського впливу на формування української правової традиції. Про українське право: часопис кафедри теорії та історії держави і права. Ч.2.,К., 2007. — С.145
34. Оболенский Д. Византийское содружество наций. Шесть византийских паритетов. М., 1998. — С.339.
35. Карамзин Н.М. История государства российского. Книга вторая. — Том 5 , М., 1989. — С. 223.
36. Дацюк С., Грановський В. Вказана праця. — с.4
37. Історія держави і права України. К., Вентурі, 1996. — с. 111.
38. Бебик В. Історико-психологічні аспекти формування політичної правової культури українського суспільства. Право України., №3, 1993. — с. 24-28.
39. Валуцкий А. Нравственность и право в теориях русских либералов конца XIX — начала XX веков. Вопросы философии, 1991, №8. — с.25
40. Общая теория права. Курс лекцій. Под ред. В.К.Бабаева. Нижний Новгород, 1993. — с.17.
41. Синюков В.Н. Российская правовая система (вопросы теории). Автореф. дис.. доктора юрид. наук 12.00.01 Саратовская государственная академия права. Саратов., 1995.— с.20
42. Туманов В.А. Правовой нигилизм в историко-идеологическом ракурсе. Государство и право, №8. 1993. — с. 58
43. Дацюк С., Грановський В. Україна: євразійство і атлантизм // День, 1999, 2 вересня. — с.4

SUMMARY

**FEATURES OF UKRAINIAN LEGAL SYSTEM
AND THEIR INFLUENCE ON THE IMPLEMENTATION
OF EUROPEAN LEGAL STANDARDS IN THE NATIONAL
LEGISLATIVE AND REGULATORY COMPLIANCE PRACTICES**

Mykola Koziubra (*Ukraine*)

Implementation of the European legal standards in the mechanism of legal regulation depends mainly if not crucially on the condition of the domestic legal system and the civilizational and value orientation chosen.

Unfortunately, we must state that for 22 years of its independence Ukraine has not finally made its civilizational choice despite the immutability of its European integration course declared by the Law of Ukraine On Domestic and Foreign Policy dated 1 July 2010 and the recent statement of President of Ukraine Viktor Yanukovych, that “the EU is civilizational and historical choice of Ukraine.” Furthermore, sometimes it seems that even the top echelons of the Ukrainian power lack unity of views on this issue. That is how, in my opinion, the words of the Chairman of the Verkhovna Rada of Ukraine V.V.Rybak that “multi-vector foreign policy is a historical mission of Ukraine” and this, as he says, “should be honestly acknowledged and not hidden behind double standards” should be assessed. We cannot say that this position has no support in the public mind.

As rightly observed by O.Pashaver, a well-known domestic economist, economics is not neutral to values. Economic assessment of advantages of this or that vector of economic development is meaningless, if countries have different non-economic factors (political, social, cultural, moral, mental, etc.). Therefore, a choice of civilizational orientations particularly in the field of legal values is crucial for any country that has taken the path of independence.

For the former socialist countries of the Central Europe this issue was not too difficult to resolve. Without any hesitation they are gradually getting rid of signs of the pseudo-socialist legal system temporarily imposed on them and are returning (or have returned) into the family of continental law customary for them, which is fully consistent with the natural process of continuation of their legal identity.

This issue turned out to be much more difficult for the post-Soviet countries, particularly for Russia, Belarus and Ukraine. After a short period of the “Europeanization” of Russia, which reflected in its accession to a number of European regional organizations, especially the Council of Europe, its humanitarian elite, including lawyers, activated the ideas related

to the concept of Eurasianism formulated in the 20-30 years of last century, which is a purely Russian philosophical school.

Defining the territory of Russia as Eurasia, the creators and supporters of this school attempted to justify the natural geographical and cultural identity of Russian civilization which is based on the conscious synthesis of “Europe” and “Asia”. However, non-European values evidently dominated in this synthesis. The ideas about natural, inalienable rights and freedoms turned out to be strange for Eurasians, they actually rejected such principles of European (Euro-Atlantic) civilization as democracy, political pluralism, separation of power, rule of law, inviolability of property, etc., calling for the adoption of the values that form the basis of the Eastern culture — collectivism, state-centrism, priority of obligations over individual rights, etc. In fact, the concept became an apologist and inspirer of Russian nationalism and imperial ambitions of Russia.

In today’s post-Soviet Russia, with its inclination for resuscitation of greatness of the former superpower, the Soviet nostalgia and the existing rigid vertical ruling, the Eurasianism ideas have acquired the new meaning. Actually, now the concept of Eurasianism is not limited to Russia, and it bids for geopolitical extension, appealing to the irrational fateful mission of the Eurasian space and the special historical role of Russia in it.

Over the past two and a half decades a number of works has been published in Russia. They are devoted to the history of Eurasianism, its status and prospects of development, as well as to particular aspects of Eurasianism. In fact it has become a “basis for post-Soviet anti-Europism”.

If the disputes between the Eurasians and Euro-Atlantists concerning the strategy of the development of national legal systems were limited to Russia and its legal system only, they might be not worth detailed consideration. But in Ukraine there are also proponents of special path of development of the national legal system, who advocate the concept of the Eurasian legal family which includes the national legal systems of Russia, Ukraine and Belarus.

When justifying the Eurasian legal family, the main focus is kept on the categories “geography and space” or the so-called “place of development” determinant for Eurasianism.

At the same time, the place of development for Ukraine is “historically given and gives us no choice because its socio-historical environment and territory ... really exist, so the question regarding the European choice (obviously in geo-spatial terms) is illusory.” As noted by the proponents of this approach, the uniqueness of Ukrainian place of development has a specific character, distinguishing it from both Roman and Germanic place of development on the one hand, and the Russian place of development on the other hand.

It may seem that it is hard to escape a conclusion that the uniqueness of “the place of development” of Ukraine causes (or must cause) cultural uniqueness of Ukraine (i.e. special style of its culture). However, according to supporters of this idea, we can acknowledge cultural proximity of Ukraine and Russia, which just indicates their belonging to a common civilization, known as Eurasian.”

The peculiar features of the Eurasian legal family are determined, first of all, by essential differences between value paradigms of eastern (Eurasian) and western (European) civilizations. If eastern tradition is characterized by consolidation of unity between the society and an individual, by domination of such principles as fairness, humanity, honesty, respect for parents and elders, preservation of family and self-improvement, the western tradition means opposition between an individual and the society, the priority of individual values over social values.

However, there are many good arguments that cast doubt on the ideological basis for the said concept. It is obvious that in order to choose the strategy for the development of post-

socialist countries of Europe, namely Ukraine, cultural politics rather than geopolitics with its principle of geographical coordinates are of decisive importance. This is clearly confirmed by the historical experience of the late XX — early XXI century. With the rapid development of transport, mass media, computerization and the Internet the geographic location loses the dominant importance it had half a century ago. Social, including legal, changes are associated now not only with the territorial “place of development” (geographical area), but with the change of space of the cultural influence exerted by a certain country, the choice of its cultural priorities.

Determining the place of Ukrainian national legal system among modern legal systems, one should proceed not from geopolitics as Ukraine does not really have a spatial choice, but from cultural politics, i.e. identification of Ukraine with a certain period of time in the past and in future, from the awareness of themselves within a particular culture. First of all, the matter should obviously concern the identification with the era and the culture when we had our own state, i.e. with the era of Kievan Rus.

Archaeological and written sources, particularly monuments of legal culture of Kievan Rus evidence that its legal system was formed and functioned on the basis of its own quite distinctive customary law, which not only “fitted” the general legal trends of the medieval Europe, but in some respects was even ahead of it.

Subsequently, the Christianization of Rus resulted in qualitative changes in many aspects of life, contributed to the development of writing, literature, art, architecture, etc. Byzantine legal culture also influenced the formation of the legal culture and law of Rus — Ukraine. However, this influence should not be overestimated, as it happens in the literature, specifically in the domestic one, or compared with the influence of Byzantine art and architecture.

The influence of Byzantine law on the legal system of Kievan Rus was rather ambiguous.

Having developed intensive contacts with the Byzantine Empire, especially with the Byzantine legal culture after the adoption of Christianity, Kievan Rus continued to maintain and develop its European legal tradition, albeit indirectly, through the legal system of the Byzantine Empire. If after the adoption of Christianity the spiritual and cultural traditions of Ukraine — Rus were influenced by the Byzantine East, the legal structures were influenced by Latin West with defining the role of the Roman law.

But on the other hand, the Byzantine type of reception of the Roman law has signs of the mentioned “prestigious appearance”. Reception, although based on the materials of the primary sources, but it was carried out without comprehensive study of the principles of the Roman law and its penetration into social legal awareness. Characteristic features of the reception were limitation of its philosophical foundations to orthodox Christian doctrine (Orthodoxy), organization of reception on the initiative “from above”, preferring the form over essence, etc. These features of Byzantine legal culture negatively affected not only and not so much the legal system of Kievan Rus because of its relatively rapid downfall, but the following stages of the development of law on Ukrainian lands, although the influence of “Byzantism” was exerted not from the territory Byzantium which also ceased to exist, but from other territories.

With the downfall of Kievan Rus, the lands of modern Ukraine continued to be under greater influence of European civilization as compared with Moscow, which due to objective historical circumstances turned out to be more suitable to accept “Byzantism”, in particular the above features of “prestigious appearance of law”.

The law of Ukrainian lands that were part of the Polish and Lithuanian-Russian states borrowed the principles and ideas of the Polish and Lithuanian law, but these borrowings did not change the legal identification of Ukrainians, since the law of Poland and Lithuania,

unlike Russian law, was directed at European, the Old Roman law, that is at the Euro-Atlantic legal culture.

Thus, the “Eurasian” culture is historically alien to Ukraine; it was actually imposed on it when major part of Ukraine was a part of Russia for three centuries. However, the strong geopolitical influence of Russia could not change their “cut-through nature”. It became particularly evident during the fight of Ukrainian people for their independence and formation of their own state, when European values clearly dominated the ideological postulates of “Byzantism” and “Eurasianism”, being officially stated in the constitutions or their drafts. This is undeniably confirmed by the Pact and Constitution, laws and liberties of Zaporizhia Army of 1610, known as Pylyp Orlyk Constitution, which by its ideas, democratic principles and content reflected and went sometimes ahead of the public opinion of Europe of that time, Draft Statutes of the Ukrainian Union Volny Soyuz — Vilna Spilka by M. Dragomanov, the draft of Fundamental Law of Independent Ukraine by M. Mikhnovsky, the UNR Constitution, the ZUNR Constitution, etc.

One can not ignore the fact that the Ukrainian legal system developed under the strong influence of the later Roman law and other sources inherent in the Euro-Atlantic culture, even in conditions of the dominant geopolitical influence of Russia, as evidenced, for example, by the Set (Code) of 1743 — “Laws governing litigation procedures of Little Russian people” that many times exceeded the feudal system of the Russian law existing at that time.

It should be noted also that a large part of modern Ukraine (Western Ukraine) was not part of the Russian Empire, but part of the Euro-Atlantic countries, therefore it was under the dominant geopolitical and cultural influence of this civilization. So, the Euro-Atlantic values of the population of this part of Ukraine had no time to deform during a short period of its membership in the Soviet Union, as witnessed by special sociological researches.

Nevertheless, taking into account the historical fate of Ukraine, it would be an exaggeration to talk about its current civilizational homogeneity. According to the sociological researches, in the East and South of Ukraine there are quite enough people who see the future of Ukraine in the European Union. At the same time, in the western and central regions of Ukraine there are people — citizens of Ukraine, who are strongly attracted, in social and cultural terms, to Russia and Eurasianism, though their number is much smaller as compared with the eastern regions.

Complicated symbiosis of normative material of heterogeneous nature and geo-legal orientation, interlacing of different types of legal culture on the territory of modern Ukraine in previous historical epochs have left a significant imprint on the Ukrainian national legal system. Today it is rather contradictory and multi-vector, and therefore it cannot be unequivocally attributed to a particular legal family. This significantly complicates the implementation of European legal values and standards.

Thus, the official perception of European standards of human rights by reflecting them in the Constitution of Ukraine (according to the European experts, it is one of the best constitutions in this respect) has not turned them into part of the culture and mentality of even the most active part of people who pretend to be called the political elite. Human rights still have not fitted in with the specific political and social conditions of our country; they remain to be not decisive for the legal consciousness of the majority of population, if not completely strange.

This is one of the key reasons for the sharp deterioration in compliance with them and ensuring them in Ukraine, which we observe today.

Although, due to the approaching date of possible signing the Agreement for Association with the European Union, the legislative work of the Ukrainian Parliament to implement European standards into the national legal system of Ukraine has somewhat intensified recently, but it still remains very sluggish and inconsistent. Despite its formation in the

early years of independence was quite promising, now, especially for the last three years, the role of the Parliament as an institution for exchanging thoughts and dialogue between the parliamentary majority and the minority, an effective tool for supervising the government activities and the adoption of laws aimed at safeguarding the interests of all citizens and social groups, rather than individual oligarchic clans close to the power, has been practically nullified. The restoration of parliamentarism in Ukraine (including through improving its regulation at the constitutional level) is an essential condition for its approach to European values.

The equally important condition is strengthening the guarantees of independence of courts, which have extremely low credibility in the society, and corruption of the judiciary, according to Transparency International, an international non-governmental organization preventing corruption, is one of the highest among state authorities and institutions.

Today the upper echelons of power and, unfortunately, most of the population of Ukraine lack deep understanding of social and legal value of the institute of independence of courts and judges. Independence of judges is often regarded as a privilege of the judiciary, rather than as one of the most important achievements of the European and now global civilization.

Deep reforms are also required by the prosecutor's office, other law enforcement agencies, local governments and many other areas of social, political and legal life.

However, such reforms do not need any declarations, or "creating prestigious appearance" and imitation of reforms, but transformation of values in mind, first and foremost, of political and other elites, their will to change the present reality.

This, in its turn, depends on whether the legal system of Ukraine will continue to be a prisoner of a "multi-vector" civilization, or it will finally get rid of the age-old strata, which have suppressed its European roots and make the final and hopefully irreversible choice for values of the European civilization. Furthermore, as follows from all the above, the matter should not concern acquiring a new civilizational identity by the legal system of Ukraine, as believed by Y.M. Oborotov, but the logical continuation of its identity rooted in the era of Kievan Rus.

The choice, despite its alleged "visibility", remains difficult for Ukraine. As rightly noted by S. Datsyuk and V. Granovsky, in order to make a final decision "we must imagine the level of choice — we choose not between the USA or Russia (perhaps in 200 years these countries will not exist) ... not between Europe and Asia (because their purely spatial isolation must subsequently disappear), not between the Atlantism and Eurasianism (since the second concept has no single cultural content being positively realized), we make a choice between two types of culture, two cultural types of civilization and one of these types of civilization will continue to exist even in 200 years."